

نمک به جنگ عراق آمد

سعید دهقانی

پژوهشگر مطالعات عرب

به‌تازگی مدیران فرهنگی کشور عراق، خبر از احتمال ویرانی بناهای باستانی این کشور داده‌اند. اما این‌بار، نه پای داعش در میان است، نه سوداگران؛ حرف از شرایط بد اقلیمی است و خاک عامل اصلی است. در عراق، به‌ویژه مناطق جنوبی این کشور به‌دلیل آ‌ب‌وهوای خشک و خشن، خاک شور می‌شود و به بناهای تاریخی در ویرانه‌های شهرهایی مانند اور، زادگاه حضرت ابراهیم و بابل که زمانی پایتخت امپراتوری‌های بزرگ بود، آسیب می‌رساند. افزون بر شهر باستانی اور، این رسوبات نمک به آجرهای گورستان سلطنتی این شهر نیز آسیب رسانده؛ گورستانی چندین‌هزارساله که توسط باستان‌شناس بریتانیایی، سر «لئونارد وولی»، در دهه ۱۹۲۰ کشف شد و اکنون در معرض خطر فروپاشی است.

در گزارشی که تارنمای الجزیره دراین‌باره منتشر کرده است، پرده از دل‌نگرانی یکی از کارشناسانی برداشته‌شده که بر جدی‌بودن این تهدید صحه می‌گذارد. در این گزارش آمده که دکتر «کاظم حسون»، بازرس اداره آثار باستانی ذی‌قار گفته است: «این نمک‌ها درنتیجه گرمایش جهانی ظاهر شده‌اند و تغییرات اقلیمی منجر به تخریب بخش‌های مهمی از گورستان، علاوه بر سایر بخش‌های شهر باستانی اور شده است. این تغییرات اقلیمی اکنون در حال نابودی تمام ساختمان‌های شهر باستانی اور هستند.» به گفته حسون: «این نمک‌ها باعث فروپاشی کامل تمام آجرهای این گورستان خواهند شد. این آجرها به‌دلیل چسبیدن لایه‌های نمک به سطح‌شان در حال فرسایش هستند و همین امر منجر به ایجاد سوراخ‌ها و روزنه‌هایی در سطح این آجرها می‌شود. بنابراین این روزنه‌ها می‌توانند منجر به فروریزی ناگهانی این بناها شوند.»

«عبدالله نصرالله»، باستان‌شناس مشهور عراقی و یکی از کارشناسان اداره آثار باستانی استان ذی‌قار است. او نیز درباره جدی‌بودن این خطر زیست‌محیطی گفته است: «اکنون بخش‌هایی از لایه دوم زیگورات اور به‌کلی تخریب شده است. ارتفاع اولیه زیگورات که گفته می‌شود ۲۷ متر بوده، اکنون تنها ۱۷ متر از آن باقی مانده است. فرسایش از لایه دوم آغاز شده است.»

اما او اصرار کجاست و چرا اهمیت دارد؟ کهن‌شهر اور، واقع در استان ذی‌قار در جنوب عراق و در ۱۷ کیلومتری ناصریه، مرکز این استان، قرار دارد. این شهر، به خانه ابراهیم نیز شهرت دارد. در کتاب مقدس نام این شهر به‌عنوان مکانی آمده که ابراهیم نبی، پیامبر همه ادیان ابراهیمی در آن به دنیا آمده. حتی علم باستان‌شناسی نیز نشانه‌هایی از این روایت‌های دینی را تأیید کرده. در یکی از حفاری‌هایی که در این منطقه باستانی انجام شده، مهری استوانه‌ای‌شکل نزدیک زیگورات مشهور این شهر پیدا شد که نام «ابراهیم» رویش قید شده بود. این شهر یکی از چهار شهر باستانی سومری است که در کنار ایریدو، گیرسو و لاگاش در این منطقه قرار دارد. تمدن سومری‌ها در هزاره‌سوم پیش از میلاد شکوفا بود. اما شکوفایی و رونق این شهر حتی پس از سومری‌ها نیز تداوم داشت. عیلامی‌ها، بابلی‌ها و دودمان‌های باستانی دیگر، این شهر را زنده نگه داشتند تا امروزه یکی از گنجینه‌های بشری باقی بماند. گنجینه‌ای که اکنون دولت عراق باید آن را نگه دارد. اما آیا عراق این توانایی را دارد؟

واقعیت این است که کشور عراق سال‌هاست با مشکل افزایش دما و خشکسالی‌های شدید مواجه شده است و همین امر باعث افزایش سطح شوری در جنوب این کشور شده؛ جایی‌که بناهای باستانی شهر اور در آن قرار دارد و جایی‌که نماد تمدن کهن بشری است. این خطر فقط متوجه عراق نیست، بلکه خطری برای میراث فرهنگی بشر است؛ مخصوصاً برای ما ایرانی‌ها که تکه‌هایی از پازل تمدنی خودمان را در آن سرزمین یافته‌ایم. در مرحله‌ای از تاریخ ایران، این شهر تحت تسلط امپراتوری هخامنشی قرار داشت. گم‌شده‌های مهمی از آن دوران در این شهر است که به فهم بهتر تاریخ باری می‌رسد. پس اهمیت این شهر برای ما ایرانی‌ها، بیش از دیگران است.

فرا‌تر از بدن

درباره کتاب «جنسیت گم‌شده» که به بحران هویت و تغییر جنسیت در بستر جامعه سنتی ایران می‌پردازد

معرفی کتاب

جنسیت گم‌شده

نویسنده: فرخنده آقایی

انتشارات: چشمه

قیمت: ۲۶۰ هزار تومان

مهسا طاعتی

خبرنگار گروه فرهنگ

و با نگاهی تحلیلی و انسانی به موضوع تغییر جنسیت و بحران هویت جنسی در جامعه ایرانی می‌پردازد. داستان آن درباره پسر جوانی است که در بدنی مردانه متولد شده اما روحی زنانه دارد. او در کشاکش میان بدن و ذهن، میان خواست درونی و اجبار اجتماعی، به تصمیمی بزرگ می‌رسد؛ تغییر جنسیت. درون‌مایه اصلی اثر، بحران هویت است. شخصیت اصلی داستان نعتنها با بدن خود، بلکه با جامعه‌ای در ستیز است که تفاوت او را نمی‌پذیرد. آقایی بی‌آنکه در دام شعار بیفتد، رنج انسانی شخصیت را با ظرافت و همدلی به تصویر می‌کشد. احساسات دوگانه، تردید، عشق نافرجام و تلاش برای پذیرفته‌شدن، در لایه‌های مختلف روایت جاری است. راوی در بخشی از کتاب می‌گوید: «ساعت‌ها از تاریک شدن هوا می‌گذرد و صدای همهمه‌یادم‌ها و رفت و آمد ماشین‌ها کم و کمتر می‌شود و من با اینکه چمدانم را بسته‌ام و آماده‌ی سفرم، هنوز نتوانسته‌ام خودم را از رختخواب بیرون بکشم. امروز هم غمگینم، خیلی غمگین، ولی رنج نمی‌برم. شاید بهتر است بنویسم دیگر به آن شکل رنج نمی‌برم. انگار که رنج انواع متفاوت دارد و این یکی با آن دیگرها فرق می‌کند. پس از سالها ناگهان آن رنج پایان یافته و رنجی دیگر پدیدار شده. همه‌ی امیدم این است که ایننیز پایان بگیرد و چه قدر خوش‌بینم.»

شروع روایت زندگی شخصیت اصلی داستان بامرگ پدر و آزادی عمل راوی برای انجام جراحی هم‌زمان می‌شود و از همین نقطه، مسیر سفر بیرونی و درونی او آغاز می‌شود. در بخش دوم رمان، راوی در هند است. جایی‌که در فضای آیینی و رازآلود، گذشته‌اش را مرور می‌کند. این بخش از کتاب که یادآور سفر قهرمان در ساختار اسطوره‌ای است، ترکیبی از خاطره‌نویسی، یادداشت روزانه و سفرنامه است. در خلال دیدار راوی با قدیسان و رهبران معنوی، پرسش از «خود حقیقی» و «هایی از قید جنسیت» مطرح می‌شود و خواننده شاهد تحول تدریجی شخصیت است. آقایی در اینجا از جنسیت به‌عنوان استعاره‌ای برای هویت انسانی استفاده می‌کند تا به اندیشه‌ای فراجنسیتی و آزاد برسد. از منظر ساختار نیز، رمان در ۱۰ فصل نوشته شده و سیری خطی دارد. یادآوری‌های ذهنی، پرش‌های زمانی و تداعی‌های بی‌دری به‌گونه‌ای روایت شده‌اند که خواننده همواره در مرز میان گذشته و حال حرکت می‌کند. هر فصل مانند بخشی از دفترچه خاطراتی است که با صداقت و گاه با تلخی بازگو می‌شود. در کنار مضمون جسورانه، زبان صمیمی و واقع‌گرایانه اثر موجب‌شده که «جنسیت گم‌شده» همچنان پس از گذشت بیش از دو دهه، اثری خواندنی و پيشرو در ادبیات اجتماعی ایران باقی‌بماند.

نشر چشمه به‌تازگی این رمان را در ۱۶۴ صفحه و به‌قیمت ۲۶۰ هزار تومان منتشر کرده است. خواندن «جنسیت گم‌شده» برای علاقه‌مندان به رمان‌های اجتماعی و روانشناختی معاصر فارسی، خوانندگانی که به‌دنبال درک چالش‌های هویتی و جنسیتی هستند، کسانی‌که آثار نویسندگان زن تاثیرگذار پس از انقلاب را دنبال می‌کنند و دوست‌داران داستان‌هایی با سؤ‌ه‌های ملت‌ه‌ب و تابوشکن، گزینه مناسبی خواهد بود.

کتاب «جنسیت گم‌شده» اولین‌بار در سال ۱۳۷۹ به‌عنوان نخستین اثر ادبی که با نگاهی تحلیلی و انسانی به موضوع تغییر جنسیت و بحران هویت جنسی در جامعه ایرانی می‌پردازد، منتشر شد. مسئله تغییر جنسیت در آن زمان تابویی بود که نه در ادبیات داستانی بلکه در گفتمان اجتماعی نیز به‌ندرت مطرح می‌شد. بااین حال فرخنده آقایی جسارت این را داشت تا به این موضوع در قالب رمان و به‌صورت صادقانه و انسانی بپردازد. هر چند پس از گذشت چندسال افراد دارای اختلال در جنسیت، در جامعه ایران پذیرش نسبی پیدا کرده‌اند، اما همچنان با مشکلات و چالش‌های متعددی دست‌وپنجه‌نرم می‌کنند. به‌همین‌منظور خواندن ماجرای پسری که در جامعه سنتی ایران عمل جراحی تغییر جنسیت انجام داده، موضوعیت دارد و تازه است.

فرخنده آقایی، نویسنده و پژوهشگر اجتماعی، از چهره‌های شاخص داستان‌نویسی معاصر ایران است که در آثارش اغلب به موضوعات مرتبط به زنان، هویت و جامعه شهری ایران می‌پردازد. به گفته خودش خواندن رمان «تصویر دوربین گری» اثر اسکار وایلد، تاثیر عمیقی بر ذهن و جهان‌بینی‌اش گذاشته است. همین مواجهه نخستین او با ادبیات فلسفی و روان‌شناسانه را می‌توان در نگاه دقیق و درون‌کاوانه‌ای که بعدها در آثارش به‌ویژه درباره انسان و هویت جنسی نمود می‌یابد، مشاهده کرد. علاوه بر این، تحصیلات فر خنده آقایی در رشته جامعه‌شناسی و تجربه‌هایش در حوزه فیلم‌نامه‌نویسی و بازیگری، نقش مهمی در شکل‌گیری نگاه واقع‌گرایانه و مردم‌شناسانه او داشت. همه این پیش‌زمینه‌ها موجب شد تا آثارش نثری تصویری، دقیق و پر جزئیات پیدا کنند و درنماینه آن‌ها بر پایه مشاهده میدانی، تحلیل روابط انسانی و بازتاب زندگی شهری باشد. نخستین داستان‌های کوتاه او در دهه ۶۰ نوشته شد و در مجموعه‌هایی چون راز: کوچک و تپه‌های سبز منتشر شد. این آثار با استقبال منتقدان روبه‌رو شدند و جایزه نخستین جشنواره گردون را برایش به‌همراه آوردند. رمان «از شیطان آموخت و سوزاند» او هم برنده دوره هفتم جایزه منتقدان و نویسندگان مطبوعاتی شده است. مجموعه‌های یک زن، یک عشق، گریه‌های گچی، زنی با زنبیل، سوزاند و با عزیز جان در عزیزیه از دیگر آثار اوست. در تمام این آثار، دغدغه‌های اصلی نویسنده حول مفهوم زن، بدن، جامعه و قدرت می‌چرخد. نثر آقایی صریح، پر از واژه‌های روزمره و درعین حال آمیخته به درون‌نگری است. همچنین او سعی می‌کند تا از بازی‌های زبانی و فرم‌گرایی افراطی پرهیز کند و تر جیح می‌دهد با زبانی شفاف و بی‌پیرایه، جهان پیچیده درون انسان را روایت کند. ازسوی‌دیگر، در اغلب داستان‌هایش نشانه‌هایی از واقع‌گرایی اجتماعی با لحظه‌های شاعرانه و تأملات فلسفی دیده می‌شود. دغدغه عدالت جنسیتی، درک هویت و جست‌وجوی معنا در جهان مدرن، مضامینی‌اند که در همه آثارش حضوری پررنگ دارند. این رویکرد فرخنده آقایی در داستان‌نویسی در رمان «جنسیت گم‌شده» با اوچ جسارت می‌رسد. اثری که در سال ۱۳۷۹ منتشر شد و نخستین اثر فارسی است که به‌صورت مستقیم

«کتاب سرخ» مانو برمی‌خاست. به‌دنبال چیزی بود که جایگزین ارزش‌های غربی شود و به‌همین‌دلیل در آمریکا رفته بود سراغ یادگیری زبان چینی. تجربه انقلابی که در چین به‌راه افتاده بود و بعدتر با انقلاب فرهنگی تداوم یافته بود، بسیاری از جوانان اروپایی را مسحور خود کرده بود و تیتسیان‌و نیز از این سحر برکنار نبود. حتی اسم فرزندان را مانو انتخاب کرد اما دفتر ثبت احوال با این نام مخالفت کرد. طرفدار چه‌گوارا هم بود و می‌گفت: «شاید این آدم در عالم سیاست می‌لنگید، اما انسان شریفی بود». در ذهن او، حتی دهمرگ و با وجود اذعان‌اش به فاجعه‌بار بودن تجربه‌های چین و شوروی، آن جوان آرمانگرای ۱۹۶۸ که شعارشان بود «پیروز باد آرمان جوانان»، شأنی بالاتر از جوانان آغاز هزاره‌سوم داشتند که «به هیچ چیز ایمان ندارند و از هر آرمانی دوری می‌کنند» و بدتر از آن: «فوتبال، موتورسواری، ورزش و مُد، مغز آنها را پر کرده است.»

✦ اخراجی

با چنین تفاسیری در همان آمریکا دوره کارآموزی روزنامه‌نگاری را به هر مشقتی که بود، گذراند اما هنوز تا خبرنگاری در چین راهی ۱۳ ساله درمیان بود. سال ۱۹۶۷ تقاضای سفر به چین کرد و در ۱۹۸۰ وقتی بالاخره چینی‌ها بعد از مرگ مانو به این نتیجه رسیدند که بهتر است تعدادی روزنامه‌نگار خارجی را بپذیرند، او نیز در زمره اولین گروه خبرنگارانی قرار گرفت که راهی پکن شدند. از ۱۹۴۹ پای هیچ خبرنگاری به چین نرسیده بود و او اینک داشت نخستین مصاحبه مطبوعاتی‌اش را با جانشین مانو رئیس‌جمهور هواگوئنگ انجام می‌داد. حضور در چین اما به‌مرور او را با چهره واقعی مائوئیسم و نتایج منفی سیاست‌های انقلابی رژیم چین که کم‌ر به حذف سنن اصیل این کشور بسته بود، آشنا کرد و کار به جایی رسید که او دیگر علاقه‌ای نیز به کمونیسم نداشت و این ایدئولوژی که زمانی چو‌نان راه‌حلی سیاسی برای درمان آلام بشریت دانسته می‌شد، از چشم تر‌تسانی افتاد. نتیجه این تناقض‌ها و نقدها البته اخراج از چین بود. بهانه‌اش هم، گزارشی که او نوشت مبنی بر تخریب عمدی پکن به‌دست کمونیست‌ها.

✦ در پی مرگ و معنویت

در جوانی کمونیست بود، سفر وینام باعث شد که به امکان پذیر بودن عدالت ایمان بیاورد و برایش قطعی شود که می‌شود جامعه را اصلاح کرد. در روزنامه‌نگاری نیز چشم به‌همین‌گویی و او‌رول داشت و حتی در انقلاب فرهنگی چین، سوبه‌های مثبت نیز می‌دید. هنگام مرگ اما دیدی دگرگونه و کاملاً منفی به تحولات انقلابی داشت. درعوض به ایده انقلاب از درون رسیده بود: «تنها انقلابی که به آن عقیده دارم، انقلابی است که آدم در درون خود صورت می‌دهد. چرا باید برای دیگران تعیین تکلیف کنم؟... تا وقتی آدمیزاد خودش را تغییر ندهد، ارزش خود را بالا نبرد، از زورگویی و تجاوز پرهیز نکند، به تسلط‌طلبی و استثمار دیگران بپردازد، آ‌ش همان است و کاسه همان.» خودش می‌گفت که تجربه چین، هم فکر مطلوبیت تحولات انقلابی را از سرش انداخت، هم او را به انقلابی معنوی و درونی برانگیخت تا از همه چیز و همه‌کس کناره بگیرد. این سخن ویلیام بلیک، شاعر رمانتیک انگلیسی را زندگی می‌کرد: «جهانی را می‌شود در ریگی دید و ابدیت را در یک‌ساعت کشف کرد!» و به آیین‌های معنوی آسیایی تمایل داشت. وقتی در اوایل دهه ۲۰۰۰ در کلبه‌ای کوچک در هیمالیا مشغول مدیتیشن شد، بیش‌ازپیش به تنهایی گرایش یافت و چگونهمردن را آموخت. در چنین عوالمی، دیگر مرگ را نیز پایان نمی‌دانست، بلکه آن را آغازی دلپذیر برای پیوستن به مردگانی می‌پنداشت که روزی تمام خاک جهان را در بر خواهند گرفت.

نسل‌های گذشته بر نسل‌های بعدی هم پرداخته و چگونگی انتقال آسیب‌ها و یا‌دها از یک نسل به نسل دیگر را بررسی می‌کند. در همین راستا، شخصیت هنار، دختری که پیش از رسیدن به دوران جوانی از بین رفته است، نماینده هزاران دختری است که به‌دلیل جنگ و نسل‌کشی، فرصت زندگی و تجربه عشق را پیدا نکرده‌اند. شارو به‌نوعی با نقاشی صورت هنار، او را در هنر خود زنده می‌کند و در این فرآیند، به‌نوعی با تاریخ خود و با نسل‌های از دست رفته‌اش مواجه می‌شود. درواقع از ویژگی‌های برجسته این کتاب، توانایی نویسنده در ایجاد فضایی است که هم احساسات فردی، هم تاریخ جمعی را در خود جای داده است. در هر بخش از داستان، شاهد آنیم که شارو، آسیکی و دیگر شخصیت‌ها با پیچیدگی‌های درونی خود روبه‌رو می‌شوند. آنها درگیر رنج‌هایی هستند که به‌نقطه به سر‌نوش‌ت فردی‌شان، بلکه به سر‌نوش‌ت ملت‌شان مربوط می‌شود. این پیچیدگی‌ها باعث می‌شود که خواننده علاوه بر هم‌ذات‌پنداری با شخصیت‌های داستان، با تاریخ و فرهنگ کردستان عراق نیز ارتباط برقرار کند.

✦ قدرت هنر در فرخواندن حقیقت‌های پنهان

کتاب «نگذار ببرند، شارو»، رمانی انسانی و پرکشش است که نثری روان و داستانی حساب‌شده‌ای دارد؛ داستانی که فریاد فروخورده یک ملت را به گوش می‌رساند و خواننده را چنان با روایت شخصیت‌ها درگیر می‌کند که گاه در میانه داستان، تپش قلب می‌گیرد و برای شخصیت‌های داستان دل‌نگران می‌شود. این کتاب چنان کششی در خواننده ایجاد می‌کند که حتی آنهایی که اهل تمام‌کردن کتاب‌ها نیستند هم آن را ناتمام می‌خوانند. شارو، شخصیت اصلی این کتاب نشان می‌دهد که هنر تا چه اندازه می‌تواند در بیان حقیقت‌های پنهان و مدفون‌شده در دل تاریخ قدرتمند باشد و به خوانندگان این فرصت را می‌دهد که با شخصیت‌هایی پیچیده و واقعی آشنا شوند و درعین حال به مسائلی چون هویت، نسل‌کشی و فراموشی فکر کنند. این کتاب با طرح پرسش‌های بی‌پایان به مخاطب این امکان را می‌دهد که خود در تلاش برای یافتن پاسخ‌ها و کشف جزئیات نهفته در لایه‌لای سطور کتاب باشد و همواره به یاد داشته باشد که هیچ چیز در تاریخ قطعی‌ت ندارد. نویسنده، این کتاب را هم به زبان فارسی، هم به زبان کردی نوشته است؛ کتابی که از مجموعه کتاب‌های قفسه‌آبی نشر چشمه است و ژانری ادبی و روایی دارد.